

Cedeldeki Men, Nakz ve Muaraza'nın Eleştirel Düşünce Kullanımı

Ayşe Serpen*

Özet

Bu bildiride, cedel ilminin ne olduğu, cedel kavramının tarihsel seyri ve cedelde kullanılan öncüller ele alınacaktır. Daha sonra cedeli bir tartışma sürecinde bazen soru soran kişinin bazen de cevap veren kişinin başvurduğu cedeli tartışma kuralları üzerinde durulacaktır. Bunlardan bilhassa engelleme, delili bozma ve delile karşı çıkmanın eleştirel düşünmedeki etkilerinden bahsedilecektir. Yaptığımız bu çalışmanın klasik yöntem ile modern işleyişi buluşturma, tanıtırma ve kaynaştırma açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Cedel, Engelleme, Delili Bozma, Delile Karşı Çıkma, Eleştirel Düşünce.

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, a.ozdemir6023@gmail.com

The Use Of Men, Nakz and Muaraza In Critical Thought

Abstract

In this paper, what the science of jadal is, the historical course of the concept of jadal, and the premises used in jadal will be discussed. Then, in the process of a jadal discussion, the rules of discussion will be emphasized, which are sometimes applied by the person asking the question and sometimes by the person answering.

In particular, the use of obstruction, distorting and opposing evidence in critical thinking will be mentioned. The effects of these methods on critical thinking will be mentioned.

We think that this study we have done is important in terms of bringing together the classical method and modern operation, introducing and fusing it.

Keywords: Jadal, Obstruction, Distortion of evidence, Opposition to evidence, Critical thinking.

Cedeldeki Men (Engelleme), Nakz (Delili Bozma) ve Muaraza (Delile Karşı Çıkma)'nın Eleştirel Düşüncede Kullanımı

Eskiler, kitaplarının girişlerinde “ruus-ı semaniye” (sekiz temel ilke) olarak isimlendirdikleri şeyleri zikrederlerdi. Bunlar; ilmin tanımı, konusu, yararı, kurucusu, bapları, diğer ilimlere nazaran yeri, hedefi ve yöntemidir. Bu girişten hareketle, Cedel ilminin ne olduğu, cedel kavramının tarihsel seyri, cedelde kullanılan öncüller, Cedelî bir tartışma sürecinde bazen soru soran kişinin bazen de cevap veren kişinin başvurduğu cedelî tartışma kuralları üzerinde duracağız. Bunlardan bilhassa **men (engelleme), nakz (delili bozma) ve murazanın (delile karşı çıkma)** eleştirel düşüncede kullanımına değineceğiz.

Cedel sözlükte “ipi sağlamca bükmek; birini sert bir yere düşürmek; düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak” gibi anlamlara gelen ce-de-le veya cedel kökünden isim olup Latince'deki *dialectica* kelimesinin Arapça karşılığıdır. Terim olarak cedel mantık, felsefe ve ilgili diğer ilimlerde farklı şekillerde tarif edilir. Mantıkta cedel, “meşhur olan (meşhurat) ve doğru kabul edilen (müsellemat) öncüllerden oluşmuş kıyas” demektir. Felsefe ve kelamda farklı tarifleri bulunmakla beraber genellikle bir mantık terimi olarak; “bir görüşü savunma veya çürütmeye ilgili, delil getirme veya tartışma tekniklerini konu edinen bir ilimdir” şeklinde tanımlanan cedel, söz konusu öncüllerle muhatabı susturmak (hasmı ilzam) veya ona üstünlük sağlamak amacıyla girişilen bir eylemdir.¹

Cedel kavramının tarihsel seyri göz önünde bulundurulduğunda, Eski Yunan'dan başlatmak yerine, Yunan öncesi değişik din ve kültür çevrelerinden itibaren irdelemeye çalışmak daha rasyonel bir tutum olarak görünmektedir. Çünkü bir görüşü savunma, delil getirme ve tartışma insanlık tarihinin başlangıcından beri söz konusudur. Fakat mantığın bir parçası olarak ortaya çıkan cedelin ciddi bir uygulamasına ilk defa Elea Okulu'nun önde gelen filozoflarından birisi olan Zenon'da (ö. M.Ö. 430) rastlanmaktadır.² Zenon, cedeli “karşıt görüşlü kimselerin düşüncelerindeki çelişkinin tartışma yoluyla ortaya çıkarılması” anlamında kullanmıştır. Böylece o, cephe aldığı karşıt görüşlü kimselerin görüşlerinin çelişik

¹ Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara 2009, s. 215; Emiroğlu, İbrahim “‘Cedel Nedir?’, D.E.Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XII, İzmir 1999, s. 17-37; Yavuz, Yusuf Şevki, DİA, “*Cedel*” *mad.*, C. 7, s. 209-210.

² Yavuz, Yusuf Şevki, DİA, “*Cedel*” *mad.*, s. 209-210.

olduğunu tez-antitez noktasından hareket ederek göstermeye çalışmış ve karşıt görüşlü kimselerin düşüncelerini geçersiz kılma hususunda, cedelden yararlanmaya çalışmıştır.

Sofistler cedeli, herhangi bir konuda karşı tarafın delilini ya da tezini “sözde” geçersiz kılmak için kullanmışlardır. Böylece onlara göre cedel, karşı tarafı meşhûr olan görüşün karşıtına veya şüpheyeye yönlendirmek yoluyla, bir yanıltma ya da aldatma aracı anlamına gelmektedir. Esasında Sofistlerin bu anlayışı, bir cedel metodolojisi olmaktan ziyade “safсата”ya benzemekte ancak buna rağmen cedelin genel “tartışma” anlamının içerisinde yer almaktadır.³

Sokrates’te (ö. M.Ö. 399) cedel, herhangi bir konuda doğruya ve gerçeğe ulaşmak, kavramları açıklığa kavuşturmak ve onların kesin tanımını yapabilmek için tez-antitez biçiminde yürütülen karşılıklı konuşma anlamına gelmektedir.⁴ Sokrates’e göre cedel, insanın içinde kuvve olarak bulunan bir bilginin doğurtulması anlamına gelmektedir. O cedel ile herhangi bir tartışmada karşıt düşünce ve görüşleri ortaya çıkarmakta ve bunları soru yoluyla karşı tarafa çözdürerek gerçeği doğurtmaya çalışmaktadır.⁵

Platon’a (ö. M.Ö. 347) bakıldığında ise, hocası Sokrates’in etkisi altında kalmış olduğu ve Sokrates gibi “burhânî” sonuca ulaşabilmek amacıyla cede baş vurduğu görülmektedir. Bu bağlamda Platon varlıkları cinslere ve türlere ayırma, başka bir ifadeyle; duyular âleminde ideler âlemine yani ideaların bilgisine ulaşma, tümel kavramları ortaya çıkarma ve ilk prensipleri elde etme vasıtası olarak cedel (diyalektik) yöntemini kullanmıştır.⁶

Görüldüğü üzere farklı manalarda kullanılan cedel metodolojisi, Aristoteles tarafından kendisinden önce oluşturulmuş olan cede ile ilişkin görüşler bir anlamda eleştiri süzgecinden geçirilmek suretiyle, anlamsal bir dönüşüme uğratılmıştır.

³ Farabi, *İlimlerin Sayımı (İhsa’ul-‘Ulum)*, çev.: Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.63-64.

⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, DİA, “Cedel” mad., s. 209-210.

⁵ Doğan, Hüseyin, *İslam Kelamında Cedel Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 33.

⁶ Ahmet Aslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, 1998, s. 48-49.

Aristoteles bir metodoloji olarak cedelin iki önemli işlevi üzerinde durmaktadır.

Bunlardan birincisi, herhangi bir tartışmada olasılıklardan hareket ederek karşı tarafı güçsüz bırakıp susturma (ilzâm), ikna etme ya da dize- getirmedir. İkincisi ise cedelin, bilimler üstü bir işlevi ve görevi yerine getirmesidir. Dolayısıyla Aristoteles cedelin hem bir metodoloji olarak “münazara” (tartışma/münakaşa) yönüne, hem de “bilimsel” ve “felsefi” yönüne vurguda bulunmuştur. Nitekim ona göre cedel, hangi bilimin konusuna girerse girsin, bu bilimlerin ortaya koymuş oldukları önermelerin doğruluklarını, geçerliliklerini ve tutarlılıklarını araştırmak veya tartışmaktır.⁷ Aristoteles'in bu bakış açısı cedele bilimler üstü bir işlevsellik kazandırmış ve ona ayrı bir yer açmıştır. Böylece cedelin kendisine has bir konusunun olmasından ziyade inceleme ve araştırmaya konu olabilecek her şeyin onun ilgi alanına girmesi ve bunların cedel için problem olması söz konusudur. Fakat üzülmek gerekir ki, Aristoteles, dikkati çektiği cedelin “bilimsel” ve “felsefi” yönü üzerinde yeterince durmamıştır.

İslam felsefesine gelindiğinde, cedelin bir mantık disiplini ve özel bir tartışma veya ispat metodu olarak benimsenmesinde Aristoteles'in *Organon* adlı mantık külliyatının beşinci kitabı olan *Topica*'nın önemli ölçüde etkisi olmuştur. Bilindiği gibi ‘topikler’, bir tartışmada cedeli sözün söylendiği durumlar (yerler) anlamına gelmektedir. ‘Topikler’in amacı, cedeli sözlerin sınanmasında cedeli soru ve cevapların nasıl olacağını ele almak ve bir bütün olarak cedel sanatını tamamlayıp, mükemmel bir hale getirmeye yarayan ve onun işleyişinin daha verimli, daha üstün ve daha etkili olmasını sağlayan kanunları ya da kuralları ortaya koymaktır. Ayrıca Aristoteles, *Topika*'da, cedeli birtakım kurallardan söz ederken onu, büyük çapta felsefe ve mantık sistemine uygun bir tarzda ele almış ve cedeli önermelerin, beş tümeller adı verilen tanım, cins, tür, ayırım ve ilinek (araz) gibi unsurlara dayandığını belirtmiştir.⁸ Aristoteles, daha etkin ve inandırıcı olması nedeniyle, cedelciye (diyalektikçi) tümdengelimsel akıl yürütme biçimini; daha açık olması ve duyum yoluyla kolayca

⁷ Aristoteles, *Organon- V (Topikler)*, çev. Atademir, Hamdi Ragıp, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s. 4.

⁸ Aristoteles, *Organon- V (Topikler)*, s. 5.

anlaşılabilmesi için de halka karşı, tümevarımsal akıl yürütme biçimini kullanmayı uygun bulmuştur.⁹

Cedel sanatını, araştırılan her mesele üzerinde yaygın olan (meşhûr) öncüllerle akıl yürütmeyi sağlayan ve bir cevap verildiğinde ortaya atılan yere (mevzi') karşıt bir yer ileri sürmeme yöntemi¹⁰ olarak ifade eden Aristoteles'in tanımında şu üç unsurun dikkat çektiğini söyleyebiliriz:

- a) Yol/yöntem (tarîk)
- b) Yaygın olanlarla (meşhûrlar) akıl yürütme
- c) Cevap sırasında karşıt bir mevzu/yer olmaması.

Görüldüğü üzere, Aristoteles'e göre cedelî akıl yürütme, genel olarak kabul edilen (yaygın) görüşlerden hareketle oluşturulan bir akıl yürütmedir ve Aristoteles cedeli, kesin sonuç veren önermelere (burhân) dayanılarak oluşturulan akıl yürütmenin karşıtı olarak görmektedir.

Cedel yöntembilimi, herhangi bir toplulukta yaşayan insanların dinsel, ahlaksal, siyasal ve toplumsal problemlerinin çözümünde kullanılmalıdır. Çünkü insanların, mantıkta kullanılan beş sanat türünün dayanmış olduğu öncülleri ve kanıtları kavrayabilme yeteneği birbirinden çok farklıdır. İnsanlardan kültürü geniş olan kimseler, kesin sonuç veren öncülleri ve delilleri (burhani) kolaylıkla kavrayabilirler. Bunlar, daha çok felsefeciler ve bilgin olan kimselerdir. İnsanlardan bilgisi az ve kavrayışı zayıf olan kimseler daha çok yaygın (meşhûr) olan ve karşı tarafça doğru kabul edilen (müsellem) öncüllerle ya da delillerle ikna olurlar. Sözelimi, birbirleriyle tartışan kelimacılar, filozoflar ve mezhep tarihçileri gibi. Yine, insanlardan anlama kabiliyeti ve kültürü yeterli derecede olmayan kimselere ise, söyleysel (hatabî) öncüller ve delillerle ikna olurlar. Eğer “yanıltmaca”

⁹ Aristoteles, *Organon-V (Topikler)*, s. 25-26; Bilindiği gibi *Topika* sekiz bölümden meydana gelmektedir ve bu eserin özellikle I ve VIII. bölümleri doğrudan doğruya diyalektik konusuyla ilgili olup I. Bölümde diyalektik üzerine umumi fikirler, diyalektiğin kanunları ve faydaları, diyalektiğin gayesi, beş tümel ve tanımlar, önermelerin konu ve yüklemleleriyle ilgili çeşitli hükümler üzerinde durulmakta; II ve III. bölümde ilinti; IV. bölümde cins; V. bölümde hassa ve VI-VII. bölümlerde tanım konusu ele alınmaktadır. VIII. bölümde ise “diyalektik pratik” başlığı altında sorgu kaideleri, diyalektik taktik, öncüllerle ilgili hükümler, tartışma adabı, diyalektik delillerin güçlüğü, sual soranın ve cevap verenin rolleri, delilin açıklığı ve yanlışlığı, ispat edilecek olanı delil yerine alma ve diyalektik tartışmaların pratiği gibi konular işlenmektedir.

¹⁰ Aristo, *Organon-V (Topikler)*, s. 3.

türünden öncüller olursa, safsata türü akıl yürütme ve son olarak kaynağı “hayal” ise, şiirsel akıl yürütme olur.

Aristoteles, cedelin insan için şu üç yönde yararı bulunduğu kanaatindedir: Bunlar; alışkanlık kazanmada, günlük tartışmalarda ve felsefi ilimlerde. Cedelin, belki de en büyük ve en önemli katkısı felsefi ilimlerde olmaktadır. Çünkü felsefi ilimler, aynı anda birçok problemin tartışılabilirdiği oldukça karmaşık ve girift bir alandır.

Bütün bu anlatılanlardan sonra bir yöntembilim olarak “cedelin”, mantık biliminde iki önemli işlevinin olduğu söylenebilir:

1) Cedelin kapsam alanı, hangi türden olursa olsun ya da hangi bilimin konusuna girerse girsin, o alanla ilgili bütün önermeleri ve çıkarsamaları, **doğrulukları, geçerlilikleri ve tutarlılıkları** açısından ele alıp incelemektir. Böylece cedel, bir konu ve bir mesele üzerindeki olası yanlış mantık çıkarsamalarını ya da saptamalarını da göstermektedir.

2) Cedel, bir konu ve yahut bir mesele üzerinde tartışırken, karşı tarafı **susturmak** ve **ikna etmek** ya da karşı tarafa **üstün gelip** (galip) tartışmayı bir neticeye ulaştırabilmek için, kullanmış olduğu önerme/öncül türleri itibariyle her yöntemi denemektedir.

Herhangi bir akıl yürütmede gözden geçirilmesi gereken ilk şey, sonucun mantığın biçimsel kurallarına uyularak geçerli bir şekilde çıkarılıp çıkarılmadığı; ikincisi, sonucun doğru mu yoksa yanlış mı olduğu; üçüncüsü ise, bu sonucun ne tür öncüllerden ortaya çıktığı ya da ne tür öncüllere dayanmış olduğudur. Dolayısıyla herhangi bir kıyasta “sonuç”, kendisini oluşturan öncüllerin içerik olarak değerini aşamayacağından, cedelî bir kıyasta da sonucun değeri, ancak kendisini oluşturan öncüllerin irdelenmesi ve tahlil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Cedelî bir kıyasta yer alan öncüller “meşhûrât”¹¹

¹¹ Meşhûrât türü önermeler, herhangi bir toplulukta genel olarak herkesin veya bunlar arasında bilge olan kimselerin, bu sonuncular arasında da hepsinin ya da seçkin olanlarının sanılarını yahut da, belirli bir topluluğun üzerinde uzlaşmaya vardığı “olası” görüşleri ifade eden önermelerdir. Sözelimi, ‘adaletin yerine getirilmesi gerekir’ ya da ‘yalan söylenmemesi gerekir’ gibi önermeler meşhûrât türünden önermelerdir. Bu tür önermeler, genelde herkesin ya da büyük çoğunluğun üzerinde görüş birliğine vardığı (icmâ) ve insanlar arasında hiçbir kişiye mal edilmeksizin varlığını sürdüren görüşleri ifade etmektedir. Meşhûrât türü önermeler, tümevarıma (istikra) dayanan önermelerdir. Yani meşhûrât türü önermeler, genel bir araştırma ve yoklamadan sonra elde edilen önermelerdir. Sözelimi, ‘bazı varlıklar sonradan olmadır (hadistir)’ gibi.

ve “müsellemât”¹² türü öncüllerdir.

Burada cedel ile münazara ilişkisine kısaca değinmek istiyoruz. İslam kültüründe cedel metodolojisinin benimsenip kullanılması şu şekilde açıklanabilir: Cedelin önemli bir tartışma ve savunma metodolojisi olması, cedel metodolojisinin, İslâm öncesi din ve kültürlerde yaygın olarak kullanılıyor olması, Kur'an'ın da muhataplarına cedeli üslûp ile hitap etmesi ve güzel bir şekilde mücadele vermeyi teşvik etmesidir. Bu teşvikten hareketle İslâm bilginleri cedel ve münazaraya ilgi göstermiş gerek İslamiyet'i anlatmak gerekse de kendi düşüncelerini kanıtlamak için hem farklı kültürlerden olan insanlarla hem de kendi aralarında münazaralar düzenlemişlerdir. Münazaraların mantıkî bir usul ve disiplin çerçevesinde yürümesi için de cedelin kurallarını belirleyen İlmü'l-cedel veya İlmü âdâbi'l-bahsi ve'l-münâzara adı altında bir disiplin geliştirmişlerdir.

¹² “Müsellemât” terimi ise, Arapçada ‘s-l-m’ fiilinden türetilmiş olup, inkâr ve itiraz olunmayan, tartışmasız kabul edilen, teslim olunan ve benimsenip tutulan fikirler anlamına gelmektedir. “Müsellemât” kelimesi bir terim olarak mantık kitaplarında, bir tartışmada, karşı ya da her iki tarafça da kabul edilerek ele alınan önermeler olup taraflardan her birisinin diğerine üstün gelmek için, ister doğru ister yanlış olsun kendilerine dayanmış olduğu önermeler anlamında kullanılmaktadır.

Mantık kitaplarının birçoğunda “müsellemât” türü önermelerle ilgili olarak, Hz. Muhammed'in mi'raca çıkışının olanaksızlığını tartışan bir Hristiyan'la ona cevap veren bir Müslüman arasında geçen bir tartışmada, Hz. İsa'nın gökyüzüne yükselişi örnek olarak verilmektedir. Burada, karşı tarafın doğru kabul ettiği genel bir inançtan hareketle kanıtlama yapılmaya çalışılmaktadır.

Bunu, cedelî kıyas formu çerçevesinde şu biçimde ifadelendirebiliriz:

“Hz. İsa'nın gökyüzüne yükselmiş olduğunu kabul ettiğinize göre, bazı insanların da gökyüzüne yükselebileceğini kabul ediyor musunuz?” (*Müsellemât*)

“Evet”

“Hz. Muhammed bir insandır; o halde, o da gökyüzüne yükselmiş olabilir mi?”

“Evet”

“Öyleyse, Hz. Muhammed'in miracını niçin kabul etmiyorsunuz?”

Müsellemât türü önermeye bir başka örnek, Kur'an'dan da verilebilir. Kur'an, “*kurumuş kemikleri yeniden kim diriltecek*” diye soranlara “*ilk kez yaratan*” cevabını vermiştir. Burada, karşı tarafın kabullendiği dinsel bir inançtan (müsellemât) hareketle kanıtlama yapılmıştır. Bu, cedelî kıyas formu çerçevesinde şu biçimde ifadelendirilebilir:

“Tanrı her şeyi ilk kez yaratmıştır, değil mi?” (*müsellemât*)

“Evet”

“Bir şeyi ilk kez yaratan, ikinci kez de yaratabilir mi?”

“Evet”

“Öyleyse Tanrı, kurumuş kemikleri ikinci kez yaratabilir mi?”

“Evet”

Sözlükte “bakmak, düşünmek” anlamındaki nazar kökünden türeyen ve “karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek” manasına gelen münazara kelimesi, terim olarak gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade eder. Müslüman bilginleri cedel ile münazara kavramlarını birbirinden ayırmışlardır. Çünkü bu terimlerin ifade ettiği anlam ve amaçları birbirinden farklıdır. Onlara göre, “cedel”, “münazaraya göre daha esnek olarak kullanılabilen bir kavramdır. Cedel muhataba galebe çalmak, üstün gelmek, onun delillerini çürütürerek yenme amacı taşırken; münazara daha ağırbaşlı bir eda ve iyi niyetle hakikatin ortaya çıkmasını amaç edinir. Bu nedenle, münazarada karşılıklı olarak tartışan insanların bir amaçları vardır, bunun için bir araya gelmişlerdir ve gerçeğin ortaya çıkarılmasında birbirlerine yardımcı olduklarını söylemek mümkündür.¹³

Münazara, karşılıklı olarak bakma ve birlikte düşünme gibi yumuşak ve ılımlı yöne sahip olduğu için benimsenmesi kolay olmuştur. Buna karşılık İlmü'l cedel ifadesinin rağbet görmemesinin sebebi de cedel kavramının İslam ahlakıyla uyuşmayan, sert ve muarızı mağlup etme özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Cedel ve münazara ilişkisini ele aldıktan sonra cedeli kıyasın ne olduğuna değinelim; cedeli kıyas iki anlamda ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, kendileriyle doğrudan sonuca ulaşılan öncüllerin düzenlenmesidir. Bu öncüller, cedelî öncüllerdir. İkincisi ise, iki kişi arasında gerçekleşen bir diyalogdur (muhavere).¹⁴ Bu iki kişiden birisi soru soran (sail); diğeri de cevap verendir (mucib). Cedelî bir kıyasta cevap veren kişi, kıyasının öncüllerini “meşhûrât” türü önermelerden; soru soran kişi de, “müsellelât” türü önermelerden seçmektedir. Cedelî bir tartışmada, cevap veren kişi ortaya konan iddiayı savunmaya çalışmaktadır. Soru soran kişi ise, ortaya konan bu iddianın çelişğini göstermeye çalışmaktadır.

Cedelî bir kıyas, ya çürütme (tebkît) ya da direnme (inat) şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çürütme, soru soran kişinin; direnme ise cevap veren kişinin bir davranışıdır. Soru soran kişinin, cevap veren kişinin

¹³ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ-i 'Ulûm ed-Dîn*, çev.: Ali Arslan, Merve Yayıncılık, İstanbul 1993, c. I, s. 159-175; Yavuz, Yusuf Şevki, “Cedel” mad., s. 209-210; Yavuz, Yusuf Şevki, Münazara mad., DİA, c.31. s. 575.

¹⁴ İbn Sînâ, *Topikler*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 21.

ileri sürdüğü yerini (vaz') olumsuzlamak istediği kıyasına çürütme denir. Direnme, cevap veren kişinin, kendi yerini olumlamak amacıyla soru soran kişi tarafından oluşturulmuş olan kıyası olumsuzlamak için kabul etmiş olduğu bir kıyastır. Çürütmeyi içeren bir kıyas, karşı tarafın delilini ya şekil ya içerik ya da her ikisi açısından olumsuzlamayı hedefler. Buna karşılık cevap veren kişi de, soru soranın kurmuş olduğu kıyasın ya çelişğini ya da karşıtını ileri sürmek kaydıyla ona karşı bir direnmede bulunur. Eğer çürütme ve direnme, meşhur bir önermenin karşıtı alınarak yapılsa, bu “uygun olmayan” (şen’î) bir karşı koyma olur. Mesela, soru soran kişi, “her şey hareket eder” iddiasında bulunur; buna karşılık cevap veren kişi de, “hiçbir şey hareket etmemektedir” önermesini ileri sürerek çürütmeye kalkışırsa, bu, “uygun olmayan” bir karşı koyma olmuş olur.

Cedelî bir tartışmada soru soran kişinin en önemli rolü, tartışma esnasında cevap veren kişiye karşı ileri sürülen tezin zorunlu sonucu olan bazı çelişik görüşleri ya da düşünceleri savunarak, tartışmayı sevk ve idare etmekten ibarettir.¹⁵ Soru soran kişi, cevap veren kişinin başlangıçta ileri sürdüğü tezi kabul edip benimserse, tartışmadan yenik ayrılmış sayılır. Dolayısıyla soru soran kişi, cevap veren kişinin meşhûr bir öncüle dayalı olarak kurmuş olduğu delile çelişik düşen başka bir delille karşı koyar. Bunu yaparken de, cevap veren kişinin kabul etmiş olduğu bir önerme ile tartışmaya başlaması ve sürdürmesi gerekir. Sadece soru soran kişinin kabul etmiş olduğu önerme ile tartışmaya başlanması ya da tartışmanın sürdürülmesi, bir anlam ifade etmemektedir.¹⁶

Cevap veren kişinin en önemli görevi ise, tartışma sürecinde saçma ya da çelişik olarak söylediği bir şeyin kendisinden kaynaklanmayıp, ileri sürülen tezden bir sonuç olarak çıkıyormuş gibi hareket etmektir. Cevap veren kişi, doğru ya da yanlış olsun, soru soran kişinin her sorusuna cevap vermek zorundadır. Aksi durumda soru soranın karşısında ileri sürmüş olduğu iddiasını savunamamış ve koruyamamış olur ki, bu durumda tartışma soru soran açısından sonuçlandırılmış olur. Cedel yöntembiliminde ilk hedef, karşı tarafın görüşünü veya düşüncesini olumsuzlamaya (iptal) çalışmaktır. Bu sebeple soru soran kişi, sorusunu yönelteceği noktayı tespit eder, sorularını düzenleyip sıraya koyar ve onları karşı tarafa yöneltir. İkinci

¹⁵ Aristo, *Organon-V (Topikler)*, s. 250.

¹⁶ İbrahim Emiroğlu, “Cedelin İşleyişi ve Değeri”, *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, yıl: I, sayı: II, Isparta: Tuğra Matbaası, Mayıs-Ağustos 2001, s. 85-88.s. 77.

hedef ise, cevap veren kişinin asıl görevi olan olumlamadır (ispat). Onun esas amacı, soru soran kişinin karşısında ortaya koyduğu iddiasını savunmaya çalışmak, onu ikna etmek veya yenilmemeye gayret göstermektir.

Cedelî bir tartışma sürecinde bazen soru soran kişinin bazen de cevap veren kişinin başvurduğu cedelî tartışma kuralları üç tanedir. Bunlar; Engelleme, Delili Bozma, ve Delile Karşı Çıkmadır.

- 1- ENGELLEME (men') dir; cedelî bir tartışmada soru soran kişinin ilk görevi, cevap veren kişinin ileri sürmüş olduğu deliline "engelleme" ile karşı koymaktır. Engellemede amaç, soru soran kişinin, cevap veren kişiden delil getirmesini istemesidir. Bu yöntemde soru soran kişinin, cevap veren kişinin karşısında takınacağı tavırlar şu şekilde sıralanabilir:
 - A) Gereksiz engelleme: Soru soran kişinin, ileri sürülen bir iddia hakkında, "bu öncülün olumlanmaya ihtiyacı vardır, böyle olursa kabul etmem; niçin böyledir, açıklaman gerekmez mi?" şeklinde bir gerekçeye dayanmaksızın iddia sahibinden delil istemesidir. Bu şekilde herhangi bir gerekçe gösterilmeden yapılan bu engellemeye gereksiz reddetme anlamında "men-i mücerred" adı verilir.
 - B) Gerekçeli engelleme: Soru soran kişinin, bir gerekçeye dayanarak cevap veren kişiden iddiasına ait olan öncülüne delil istemesidir. Mesela, cevap veren kişi bir cismin canlı olduğunu olumlamak için, "bu cisim hareket ediyor; her hareket eden canlıdır" deyince, soru soran kişi de, "büyük önermeyi kabul etmiyorum" dedikten sonra, "çünkü her hareket eden canlı olsaydı, rüzgarın yardımı ile hareket eden ağacın da canlı olması gerekirdi" diye bir ilavede bulunursa, bu gerekçeli bir engelleme olur. Bir gerekçe ileri sürülerek yapılan bu engellemeye gerekçeli reddetme anlamında, "*men' ma'a es-sened*" adı verilir.
 - C) Açıklama: Cevap veren kişinin ileri sürülen iddia üzerinde yanılmasına neden olan noktayı tespit etmektir. Mesela, cevap veren kişinin, "âlem öncesizdir (ezelî); çünkü âlem, öncesiz bir varlığa dayanmaktadır; nitekim öncesiz bir varlığa dayanan her şey, öncesizdir; o halde, âlem de öncesizdir" iddiasındaki yanılığı, soru soran kişi şu biçimde ortaya koyarsa açıklama yoluyla engellemede bulunmuş olur: "Öncesiz bir varlığa dayanma zorunlu bir biçimde

olsaydı, öncesiz varlığa dayanan bütün varlıkların da öncesiz olması gerekirdi. Halbuki, adı geçen dayanma, zorunlu değil de irade ilemdir.” Soru soran kişi burada büyük öncülü oluşturan, “öncesiz varlığa dayanan bütün varlıklar öncesizdir” öncülündeki yanılğı noktasının, anılan dayanmanın zorunlu kabul edilmesinden kaynaklandığını, iradî olması durumunda bu önermenin geçerliliğini yitireceğini ortaya koyarak engellemesini gerçekleştirmiş olur. Buradaki engelleme bir açıklamayı gerektirdiğinden, buna “*hall*” adı verilir.

- D) İleri sürülen iddiaya yaklaşımın sağlanmadığını belirtme: Soru soran kişi, cevap veren kişinin ileri sürmüş olduğu delilinin tam olarak olumlayıcı nitelikte olmadığını ve bu nedenle de ileri sürülen iddiaya yaklaşımın sağlanmadığını belirterek bir başka engelleme biçimine başvurabilir. Mesela cevap veren kişinin, “şu karartı insandır; çünkü o, iradesiyle hareket etmektedir; iradesiyle hareket eden her varlık canlıdır” biçimindeki delilini, soru soran kişi, iddiaya yaklaşımın tam olmadığını belirterek, “çünkü bu delilden çıkarılması gereken sonuç, bu karartının canlı olmasıdır; halbuki bir şeyin canlı olmasından onun insan olması gerekmez; insandan başka bir canlı da olabilir” diyerek, bir engellemede bulunabilir.¹⁷

Engellemede (men') soru soran kişinin bu tavırlarına karşılık, cevap veren kişinin de takınacağı tavırlar şunlardır:

- A) Reddedilen öncülü bir delil ile olumlama (ispat): Cevap veren kişi, soru soran tarafından reddedilen öncülü başka bir delil ile olumlayarak, soru soran kişinin engellemesini ortadan kaldırabilir. Ancak getireceği yeni delil, önceki iddia ile ilişkili olmalı veya öncülün aynısını ortaya koymalıdır. Mesela, cevap veren kişinin, “âlem öncelidir (muhtes); her öncelinin bir var edicisi bulunmaktadır; o halde, âlemin de bir var edicisi bulunmaktadır” iddiasına, soru soran kişi, “âlemin önceli olduğunu kabul etmiyorum” diyerek delilin büyük öncülünü reddederse, cevap veren kişi kendi iddiasına yapılan bu engellemeyi, “çünkü âlem değişkendir; her değişken öncelidir; o halde, âlem de öncelidir” biçimindeki yeni bir delille, ortadan kaldırmalıdır.

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, Matbaayı Amire, İstanbul 1878, s. 22.

- B) Engellemeye eşit olan gerekçeyi çürütme: Cevap veren kişi, eğer kendi iddiası gerekçeli bir engellemeye uğrarsa, yapılan engellenmenin gerekçesini çürütmekle bu karşı koyuşu ortadan kaldıracaktır. Mesela, bir cismin insan olmadığı iddiasını, “konuşan bir varlık olması niçin mümkün olmasın” diyerek engelleyen kişinin bu gerekçesini, cevap veren kişi, “cismin konuşan bir varlık olmadığını” olumlamak suretiyle çürütmüş olur.
- C) Öncüldeki amacı açıklamakla cevap verme: Cevap veren kişi, bazen öncülden ne kastedildiğini açıklar ve soru soran kişinin engellemesine amacı açıklayarak cevap vermiş olur. Mesela, “şu karşıda duran konuşuyor; her konuşan insandır; o halde, şu karşıda duran insandır” delilinin büyük önermesini soru soran kişi, “şu karşıda duranın papağan olması mümkündür” diyerek reddederse, cevap veren kişi buradaki amacının, doğal olarak konuşan varlık olduğunu söyleyerek, karşı tarafın karşı koyuşunu ya da engellemesini boşa çıkarmış olur.
- D) Kapalı olan delilden daha açık olan bir delile geçme: Soru soran kişi tarafından yapılan karşı koyuşu ya da engellemeyi ortadan kaldırmaktan çaresiz kalmamak kaydı ile cevap veren kişinin kendi iddiasını daha açık olan bir delille olumlaması, soru soranın karşısında takınacağı son tavrı oluşturmaktadır. Ancak, karşı çıkılan öncülün olumlanamaması durumunda bu şekilde davranmak, bir konudan başka bir konuya geçmek sayılır ki, bu durumda cevap veren kişi kendi iddiasını olumlamaktan geri kalmış olur.¹⁸
- 2- DELİLİ BOZMA *nakz*dır; bu yöntemde, ileri sürülen delilin öncüllerine dokunulmayıp başka bir delil ile karşı tarafın görüşü geçersiz kılınmaya çalışılmaktadır. Bu tür akıl yürütmeye çoğu kez soru soran ile cevap veren birbirlerinin yerine geçmekte ve tartışmayı sürdürmektedir. Bu tür akıl yürütmeye soru soran kişi, cevap veren kişinin delilini şu yollarla çürütebilir:
- A) Delilin gerektirdiği hükmün başka bir konuya uygulanması halinde, iddiaya zıt bir sonucun çıktığını göstererek karşı tarafın delilini çürütme: Mesela, iddia sahibi, “âlem öncesiz bir varlığın

¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, s. 27.

eseridir; her öncesiz varlığın eseri öncesizdir; o halde, âlem de öncesizdir” biçiminde bir iddiayı ileri sürerse, soru soran kişi bunu şu şekilde çürütebilir: “Sizin bu deliliniz insan için de geçerlidir. İddianın hükmü olan öncesizlik burada geçerli değildir. Çünkü insan da öncesiz bir varlığın eseri olmasına rağmen öncesiz değildir. Dolayısıyla büyük önerme yanlıştır.”¹⁹

- B) Delilin döngü (devir), sonsuzca geriye gidiş (teselsül) ve iki karşıtın aynı anda aynı yeri kaplaması (ictimâ-i zıddeyn) gibi, aklen mümkün olmayan bir düşünceyi gerektirdiğine dikkati çekerek karşı tarafın delilini çürütme: Soru soran kişi, cevap veren kişinin delilinin aklen mümkün olmayan bir düşünceyi gerektirmesi halinde buna dikkati çekerek delili çürütebilir. Mesela, sebep-sonuç (illiyyet) prensibine göre sonradan yaratılan her şeyin bir var edicisinin bulunması gerekir. Sonradan olan şeyi meydana getiren var edicinin bir başka sonradan olan varlık olması düşünülemez. Çünkü bu durumda sebep ve etkenlerin sonsuza kadar devam edip gitmesi gerekir ki, böyle bir şey akılsal olarak mümkün değildir.²⁰

Cedeli bir tartışmada delili bozma (nakz) yoluyla karşı koyma, engelleme (men') ile karşı koymaktan daha girift ve daha zordur. Soru soran kişinin, delili bozma yoluyla cevap veren kişiye yanıt vermesi durumunda, soru soran konumuna geçen cevap veren, soru soranın görevlerini üstlenmekte ve onları yerine getirmektedir. Öyle ki, cevap veren kişi, soru soran kişinin görevlerini yerine getiremeyip iddiasını ispat için başka bir delil getirdiği takdirde önceki delilini tamamlayamamış sayılır.

- 3- DELİLE KARŞI ÇIKMA dır; bu tür akıl yürütme ile soru soran kişi, cevap veren kişinin ileri sürmüş olduğu iddianın karşıtını olumlamak suretiyle karşı tarafın delilini çürütmeye çalışmaktadır. İleri sürülen iddiaya karşı koyan soru soran kişi, delil bozmada olduğu gibi akıl yürütme durumunda bulunduğu için, cevap veren kişi konumuna geçer ve cevap vereni de kendi konumuna geçirmiş olur. İleri sürülen iddiaya karşı koyan ve soru soran kişi, iddiasının karşıtını olumlayarak ona karşı koyabilir

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, s. 29.

²⁰ İbrahim Emiroğlu, “*Cedelin İşleyişi ve Değeri*”, s. 79.

ya da iddia ile tam girişimlilik ilişkisi bulunan başka bir iddiayı olumlayarak cevap veren kişinin iddiasını olumsuz kılabilir. Mesela, “âlem bir var ediciye muhtaç değildir; bir var ediciye muhtaç olmayan her şey öncesizdir; o halde, âlem öncesizdir” iddiasında bulunan birisine karşı tarafın, “âlem değişkendir; hiçbir değişken öncesiz değildir; o halde, âlem öncesiz değildir” biçiminde bir karşı çıkışta bulunması, buna bir örnektir.²¹

Cedelî bir tartışmada delilin çürütülmesi, sadece onun yanlışlığını göstermektedir. Ancak delilin yanlış olması, iddianın da yanlış olmasını gerektirmez. Sadece o delille o iddia olumlanamamış sayılır ve başka bir delile ihtiyaç duyulur. Delile karşı çıkma, sadece iddiada kapalılık olduğuna ya da onun apaçık bir gerçek olmadığına işaret sayılır. Bu durumda iddiadaki kapalılık ve gizliliğin giderilmesi gerekir. Çünkü doğruluğu apaçık biçimde olmayan bir delil ile başka bir düşünce olumlanamaz.

Cedelî yöntemin daha sağlıklı ve verimli bir biçimde sürdürülebilmesi açısından şu hususu da belirtmekte yarar vardır: Cedelî bir tartışmada tarafların, üzerinde tartıştıkları konulara son derece hakim ve bu yöntem bilimi kullanmada birbirlerine eşit ya da yakın seviyede olmaları gerekmektedir. Eğer onlardan birisinin üstünlüğü açıksa, tartışmaları zayıf ve kötü olur. Hatta, güçlü olan taraf, karşı tarafın zayıf olduğunu anladığı zaman ona kızabilir de. Bu durumda tartışma, güçlü olanın denetiminde sürdürüldüğünden boş ve gereksiz bir çabaya dönüşmüş olur. Zayıf olan taraf ise, gücünün yetmediği şeylere giriştiğinden ötürü zor durumda kalır; bu noktada, bilmediği şeyleri ortaya koyar ve tartışmayı boş ve anlamsız bir uğraşa dönüştürmüştür. Böylece cedel, her iki taraf için de araştırma ve zihinsel üstünlükleri anlayabilme hedefinden saptırılmış olur.²²

Bu üç yöntem (men, nakz ve muaraza) içerisinde eleştirel düşünmede **hangisinin daha etkili olduğunu** irdeleyelim. Cedelî bir yöntemde izlenmesi gereken bu kuralları, dayanıklılık ve etkililik açısından sıralayacak olursak, en dayanıklısı ve güçlüsü delile karşı çıkma, daha sonra da delili bozma (nakz) dır. Engelleme (men') ise, karşı koyuşların en zayıf ve etkisiz olanıdır. Ancak engelleme, tehlikesiz olması ve gerçeğin ortaya çıkarılmasına daha çok elverişli olması bakımından diğerlerinden

²¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Âdâb-ı Sedâd*, s. 36-37.

²² Doğan, Hüseyin, *İslam Kelamında Cedel Anlayışı*, s. 98.

ayrılmaktadır. Çünkü engelleme, bir çeşit kontroldür. Gerçekliği belirli olmayan hususlar tespit edilerek, doğruluklarının ya da yanlışlıklarının belirlenmesi engelleme (men') ile gerçekleşmektedir. Engelleme, günümüz dünyasının önemli konularından biri olan eleştirel düşünmeyle yakından ilişkilidir. Çünkü burada soru soran kişi, cevap veren kişiden delil getirmesini istemektedir. Cevap veren kişi de reddedilen öncülü bir delil ile olumlama (ispat), kapalı olan delilden daha açık olan bir delile geçme ve öncüldeki amacı açıklamakla cevap verme şeklinde tavırlar takınabilir. Bu durum her iki tarafı da derinlemesine düşünmeye, olaya farklı açılardan bakmaya teşvik eder. Ayrıca önyargı ve taraflı bir tutum sergilemenin önünü de kesmiş olmaktadır.

Klasik mantıkta engelleme, delili bozma ve delile karşı çıkma yöntemlerinden bilhassa engellemenin bugünkü çağdaş eleştirel düşünmede etkili bir yöntem olarak uygulandığını söyleyebiliriz. Yaptığımız bu çalışmanın klasik yöntem ile modern işleyişi buluşturma, tanıştırma ve kaynaştırma açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

1. Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, 1998.
2. Aristoteles, *Organon- V (Topikler)*, çev. Atademir, Hamdi Ragıp, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.
3. Doğan, Hüseyin, *İslam Kelamında Cedel Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.
4. Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara 2009.
5. Emiroğlu, İbrahim, “Cedelin İşleyişi ve Değeri”, *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, yıl: I, sayı: II, Isparta: Tuğra Matbaası, Mayıs-Ağustos 2001.
6. Emiroğlu, İbrahim “Cedel Nedir?”, D. E. Ü: *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XII, İzmir 1999.
7. el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâ-i 'Ulûm ed-Dîn*, çev.: Ali Arslan, Merve Yayıncılık, İstanbul 1993, c. I.
8. Farabi, *İlimlerin Sayımı (İhsa'ul-'Ulum)*, çev.: Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
9. İbn Sînâ, *Topikler*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.
10. Paşa, Ahmet Cevdet, *Âdâb-ı Sedâd*, Matbaayı Amire, İstanbul 1878.
11. Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, “Cedel” mad., c. 7.
12. Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, “Münazara” mad., c.31.

